

*Козут О.В.,
старший викладач кафедри
конституційного, адміністративного
та фінансового права ХІУП*

ПРАВОВИЙ СТАТУС ЕКСПЕРТА В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРОЦЕСІ

Серед осіб, які сприяють здійсненню адміністративного процесу, особливе місце займає експерт. Саме його висновки часто виступають важливим способом встановлення фактичних даних, які мають значення для вирішення конкретної справи. На жаль, існуючі теоретичні розробки орієнтовані майже виключно на проблеми проведення судових експертиз у кримінальних та цивільних справах. Роль же експерта в адміністративному процесі висвітлюється досить рідко. Тому метою даного дослідження і є аналіз правового статусу експерта в адміністративному процесі взагалі, та, зокрема, у провадженні в справах про недобросовісну конкуренцію, в якому при доведенні фактів “змішування” діяльності суб’єктів господарювання висновок експерта нерідко є обов’язковим.

Юридична енциклопедія пропонує таке визначення експерта: “експерт – (французьке expert, від латинського expertus – досвідчений, випробуваний) – компетентна особа, яка має відповідну освіту, кваліфікацію, науковий або практичний досвід, володіє спеціальними знаннями”¹. Так як саме наявність спеціальних знань виступає першочерговою передумовою залучення експерта до участі в процесі, важливо більш детально зупинитись на визначенні спеціальних знань.

У юридичній літературі відсутня єдина характеристика спеціальних знань. Сучасні дослідники кримінального процесу під спеціальними знаннями розуміють пізнання, які не відносяться до числа загальнодоступних і масово поширених². Це знання, які виходять за рамки загальноосвітньої підготовки, життєвого досвіду і вимагають особливої підготовки, професійних навиків та можуть відноситись до будь-якої сфери людської діяльності: науки, техніки, мистецтва, ремесла³. У теорії цивільного процесу спеціальними знаннями, необхідними для призначення експертизи, вважаються такі, що знаходяться за межами правових знань, загальновідомих узагальнень, які впливають з досвіду людей, тобто є такими, якими володіє лише вузьке коло фахівців⁴.

Аналіз законодавчого закріплення можливості призначення експертизи показує, що найбільш детальна конкретизація знань дається у Цивільному процесуальному кодексі України. Так, згідно ст.57, експертиза може бути призначена для з’ясування обставин, що мають значення для справи і потребують спеціальних знань в галузі науки, мистецтва, техніки або ремесла. Кримінальний процесуальний кодекс України, розкриваючи випадки призначення експертизи, наголошує на потребі наукових, технічних або інших спеціальних знань, які є необхідними для вирішення певних питань (ст.75 КПК України). А Кодекс України про адміністративні правопорушення взагалі не дає розшифровки спеціальним знанням, закріплюючи лише, що експертиза призначається у разі, коли виникає потреба в таких знаннях (ст.273 КУпАП). Якщо ж ми звернемося до законодавства, норми якого регламентують провадження у справах про недобросовісну конкуренцію, то побачимо, що Закон України “Про захист економічної конкуренції” взагалі не оперує терміном “спеціальні знання”. Згідно п.3 ст.43 даного Закону, “експертом може бути призначена будь-яка особа, яка володіє необхідними знаннями для дачі висновку”⁵. А відповідно до п.23 Правил розгляду справ про порушення законодавства про захист економічної конкуренції⁶, необхідність проведення експертизи може виникнути при потребі спеціальних знань у галузі науки, техніки, ремесла тощо. Наведений перелік спеціальних знань

подібний до переліку, застосованому у цивільно-процесуальному законодавстві. Правда, відсутня вказівка на мистецтво, але використання слова “тощо” вказує на те, що перелік є відкритим.

Узагальнюючи вищенаведене, вважаємо, що при визначенні поняття “спеціальні знання” найбільш обґрунтованою необхідно визнати позицію тих дослідників, які включають у його зміст не лише наукові, а і технічні, а також інші знання, які не відносяться до загальновідомих і які є необхідними для заняття будь-якими іншими видами діяльності⁷. Особа, яка володіє саме такими знаннями і може бути залучена до справи в якості експерта.

Як зазначалося вище, у юридичній літературі найбільше уваги приділяється аналізу судових експертиз у кримінальному та цивільному процесах. Але за своєю сутністю адміністративна експертиза в основних рисах не відрізняється від експертизи судової. І та, і інша являють собою застосування спеціальних знань при вирішенні питань, які виникли відповідно в управлінській або в слідчій та судовій діяльності державних органів. В основі обох експертиз лежить дослідження, яке здійснюється експертом за вказівкою вказаних органів. Відсутня і відмінність в об'єктах дослідження. Різницю між адміністративною та судовою експертизою необхідно шукати у відмінностях, які існують між адміністративним та цивільним і кримінальним процесами. Отже, під адміністративною експертизою слід розуміти діяльність спеціалістів, яка здійснюється у встановленому законом порядку і спрямована на дослідження питань, що виникають у практиці органів виконавчої влади при вирішенні ними індивідуальних справ, якщо при цьому необхідними є спеціальні знання.

Матеріальну основу експертизи в адміністративному процесі складають правовідносини. На думку Є.Кригіна, у формі цих правовідносин знаходять свій вираз науково-технічний і процесуальний аспекти експертизи, а також процесуальна діяльність органу (посадової особи), які розглядають справу та осіб, зацікавлених у висновку експерта. Правовідносини, які виникають у ході проведення експертизи в адміністративному процесі, проходять через ряд стадій:

- призначення експертизи органом, який розглядає справу;
- дослідження експертом об'єктів, які направлені на експертизу;
- оцінка експертного висновку з точки зору його об'єктивності, повноти дослідження і вірогідності висновків;
- використання висновку експерта як доказу при вирішенні справи.

На кожній з вказаних стадій між суб'єктами експертизи виникають свої правовідносини, які є відображенням зв'язків цих суб'єктів, причому, кожен з них наділений певними правами та обов'язками⁸.

Слід зазначити, що незважаючи на широке застосування експертизи в адміністративному процесі, остання не має такої чіткої законодавчої регламентації, як експертиза в цивільному та кримінальному процесах. Особливо це проявляється у закріпленні правового статусу експерта. Так, адміністративно-процесуальне законодавство не встановлює обставин, які б виключали участь експерта у конкретній справі. А згідно Цивільного процесуального кодексу України експерт не може брати участі у справі якщо він:

- особисто, прямо чи побічно заінтересований в результаті справи;
- є родичем сторони або інших осіб, які беруть участь у справі;
- перебуває в особливих стосунках з такими особами;
- знаходиться або знаходився у службовій або іншій залежності від сторін, інших осіб, які беруть участь у справі;
- виявився некомпетентним (ст.18,19 ЦПК України).

Підставою для відводу експерта в цивільному процесі може бути і встановлення інших обставин, які викликають сумнів у його безсторонності (п.5 ст.18 ЦПК України). Подібні підстави

для відводу експерта при розгляді кримінальної справи передбачені і в кримінально-процесуальному законодавстві (ст.54, 62; ч.7 ст.75 КПК України). Законодавець встановлює, що експертами у судових розглядах не можуть також бути народні депутати України (ч.2 ст.5 Закону України “Про статус народного депутата України”), особи, визнані у встановленому Законом порядку недієздатними, а також ті, які мають судимість (ч.1 ст.11 Закону України “Про судову експертизу”).

Законодавче закріплення вищеперерахованих обставин сприяє забезпеченню об’єктивності і безсторонності функції експерта при розгляді судами цивільних та кримінальних справ. Але ж і при розгляді органами несудової юрисдикції справ про порушення, експертні висновки повинні давати особи, які зовсім не зацікавлені у результатах вирішення справи. Особливо це стосується антимонопольних органів, на розгляді у яких часто перебувають справи, які неможливо вирішити без участі експерта. Тому вважаємо, що необхідно законодавчо встановити перелік обставин, які б виключали можливість участі експерта при розгляді справ про порушення законодавства про захист економічної конкуренції, у тому числі про захист від недобросовісної конкуренції. І зробити це найкраще в Конкуренційному процесуальному кодексі. Але так як його прийняття ще у перспективі⁹, то доцільно було б внести відповідні доповнення до ст. 43 Закону “Про захист економічної конкуренції” щодо обов’язку експерта повідомляти антимонопольний орган, який призначив експертизу, про наявність факторів, що виключають можливість проведення експертом досліджень. Це можуть бути родинні відносини експерта з зацікавленими в експертизі особами, службова залежність між ними чи інші обставини, які можуть вплинути на об’єктивність висновку.

Експерти, які беруть участь в адміністративних провадженнях, наділені певними повноваженнями. Найбільш повно ці повноваження відображені в ч.3 ст.273 КУпАП. Так, експерт у справах про адміністративні правопорушення має право знайомитися з матеріалами справи, але не з усіма, а лише з тими, що стосуються предмету експертизи, тобто з такими матеріалами, які необхідні для дачі відповіді на поставлені питання. Знайомство експерта з матеріалами справи поза цими межами може викликати сумнів в об’єктивності його висновку. Експерту надається також право заявляти клопотання про надання йому додаткових матеріалів, необхідних для дачі висновку. Таке клопотання експерт може заявити як після ознайомлення зі справою, так і в ході проведення дослідження. Але він повинен вказати, які саме і для проведення яких досліджень йому необхідні додаткові матеріали. Самостійно збирати ці матеріали експерт не має права. У випадку відмови в клопотанні, він зобов’язаний продовжити дослідження, а якщо дати висновок на основі наявних матеріалів неможливо – повідомити про це¹⁰. Вважаємо, що було б доцільно закріпити законодавчо право експерта на відмову від дачі висновку, якщо наданих матеріалів недостатньо.

Експерт користується також правом бути присутнім при розгляді справи і з дозволу відповідного органу (посадової особи), в провадженні якого перебуває справа, ставити запитання особі, яка притягується до відповідальності, потерпілому, свідкам. Мається на увазі, що такими діями він буде сприяти забезпеченню повноти експертизи.

І, нарешті, експерт має право на відшкодування витрат, пов’язаних з проведенням експертизи та викликом до органу (посадової особи), в провадженні яких перебуває справа. Таке відшкодування здійснюється у відповідності із законодавством¹¹.

Отже, законодавство, яке регламентує провадження у справах про адміністративні правопорушення, належним чином закріплює права експерта (за винятком права на відмову від дачі висновку при недостатності наданих матеріалів). Більш-менш повно розкриваються і права експерта при проведенні екологічної експертизи¹². Права ж експерта у справах про порушення законодавства про захист економічної конкуренції у тому числі про захист від

недобросовісної конкуренції, випсані недостатньо. Закон “Про захист економічної конкуренції” закріплює лише право експерта відмовитись від дачі висновку, якщо наданих йому матеріалів недостатньо або якщо він не має необхідних знань для виконання покладеного на нього обов’язку (п.5 ст.43). Закріплення порядку відшкодування витрат на експертизу опосередковано вказує про право експерта на таке відшкодування. Але законодавець не передбачає право експерта заявляти клопотання про надання матеріалів, необхідних для дачі висновку. Встановлено лише, що орган Антимонопольного комітету, якщо це необхідно для дачі висновку, може надати експерту для ознайомлення матеріали справи.

Таким чином, права експерта у справах, які розглядаються антимонопольними органами, потребують більш детального закріплення. Насамперед, необхідно внести доповнення до ст.43 Закону “Про захист економічної конкуренції”, передбачивши право експерта заявляти клопотання про надання матеріалів, необхідних для дачі висновку. Також доцільно було б закріпити (за аналогією з цивільним та кримінальним процесами) право експерта вказувати у висновку на обставини, які мають значення для справи, але у відношенні яких йому не були задані питання. Чітке законодавче закріплення прав експерта, як одного з учасників провадження у справах про порушення законодавства про захист економічної конкуренції, у тому числі про захист від недобросовісної конкуренції, стане дієвою гарантією тому, що в розпорядження антимонопольного органу, який призначив експертизу, надійде об’єктивний та достовірний експертний висновок.

Порівнюючи статус експерта в адміністративному процесі з його статусом в цивільному та кримінальному процесі, необхідно зупинитись і на проблемі відповідальності експерта. Так, ЦПК України передбачає, що за злісне ухилення від явки до суду експерт несе адміністративну відповідальність, а за дачу завідомо неправдивого висновку або за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов’язків – кримінальну відповідальність (ст.58). Кримінально-процесуальний кодекс теж містить подібну норму, але з деяким доповненням (враховуючи специфіку кримінального процесу) – експерт несе адміністративну відповідальність за ухилення від явки не лише до суду, а і до органів попереднього слідства і дізнання (ст.77).

Адміністративно-процесуальне законодавство прямо не закріплює відповідальність експерта. Стаття 273 КУпАП встановлює лише обов’язок експерта з’явитися на виклик органу (посадової особи) і дати об’єктивний висновок на поставлені перед ним питання. Правда, слід зазначити, що стаття 185-3 КУпАП дає нам підставу зробити висновок, що існує можливість притягнути до відповідальності експерта адміністративного провадження, але зробити це можна лише тоді, коли справа про адміністративне правопорушення розглядається судом. За дачу ж завідомо неправдивого висновку ніяких санкцій для експерта не встановлено (навіть коли він бере участь у судовому розгляді).

Думка про необхідність встановлення санкцій у відношенні до експерта, який дав завідомо неправдивий висновок, вже довгий час існує в літературі, присвяченій адміністративному процесу. Але у вчених немає єдиної думки щодо характеру таких санкцій. Так, А.Луньов, який ще у 1962 році у статті “Вопросы административного процесса” висловлювався за введення відповідальності експерта, зазначав, що це повинні бути адміністративні санкції¹³. А на думку І.Крилова до експерта доцільно застосовувати кримінально-правові санкції¹⁴. Така позиція ґрунтується на тому, що не можна встановлювати відмінності у відповідальності залежно від виду процесу, бо в такому випадку для цивільного процесу довелось би вводити цивільно-правову відповідальність. Погоджуємося з думкою М.Тищенко, який вважає більш прийнятною першу точку зору¹⁵, адже адміністративний проступок відрізняється від злочину ступенем суспільної небезпеки, тому недоцільно в провадженні у справах про ці проступки вводити для

експертів такі ж санкції, як і для експертів, які беруть участь у кримінальному процесі. Також слід зважувати і на те, що якщо на особу-порушника у справі про адміністративне правопорушення накладаються адміністративні стягнення, то навряд чи доцільно застосовувати заходи кримінальної відповідальності до експерта, який покликаний своєю участю лише сприяти розгляду даної справи.

Отже, питання відповідальності експерта, який бере участь у розгляді адміністративних справ, повинні бути врегульовані адміністративними нормами. Тому необхідно внести відповідні доповнення до КУпАП. Також вважаємо, що положення статті 96 проекту Адміністративного процесуального кодексу України¹⁶ повинно бути конкретизовано щодо виду відповідальності, яка застосовується до експерта (як це зроблено в Кримінально-процесуальному та Цивільному процесуальному кодексах).

Вказівка на вид відповідальності повинна міститися і у спеціальному законодавстві з обов'язковою конкретизацією у відповідних кодексах. Так, згідно Закону “Про захист економічної конкуренції”, експерт за розголошення інформації з обмеженим доступом чи іншої інформації, розголошення якої заборонено, дачу неправильного висновку або за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків несе кримінальну відповідальність відповідно до закону” (ст.43). Як бачимо, експерт може нести відповідальність:

- за розголошення відповідної інформації;
- за дачу неправильного висновку;
- за відмову від виконання покладених обов'язків.

Розглянемо дані випадки більш детально. Кримінальний кодекс встановлює відповідальність за розголошення комерційної таємниці (ст.232) та державної таємниці (ст.328), а також за розголошення даних досудового слідства або дізнання (ст.387). Аналіз змісту цих статей та врахування характеру відносин, які регулюються конкурентним законодавством, дозволяють нам зробити висновок, що до експерта, залученого до участі у справі антимонопольним органом, у разі розголошення певної інформації швидше буде застосована ст.232, за якою об'єктом злочину є встановлений порядок здійснення господарської діяльності в частині забезпечення чесної конкуренції між її суб'єктами¹⁷. Але відповідальність за цією статтею настає лише тоді, коли:

- розголошено комерційну таємницю;
- розголошення здійснено навмисно, без згоди власника і з корисливих чи інших особистих мотивів;
- розголошенням завдано істотної шкоди суб'єкту господарської діяльності.

Якщо ми порівняємо положення даної статті Кримінального кодексу України з п.7 ст.43 Закону “Про захист економічної конкуренції”, то побачимо, що вони не є рівнозначними, адже кримінальне законодавство ставить більш жорсткі рамки для відповідальності. Так, обов'язковим елементом об'єктивної сторони злочину є завдання шкоди (причому істотної). Обов'язково також враховуються такі ознаки суб'єктивної сторони як умисел і мотив. Закон же таких застережень щодо шкоди, умислу і мотиву не робить. Не співпадає і обсяг понять “комерційна таємниця” і “інформація з обмеженим доступом чи інша інформація, розголошення якої заборонено”, адже однією з ознак комерційної таємниці є те, що склад і обсяг її визначає керівник підприємства, а правом встановлювати заборону на розголошення інформації згідно п.16 “Правил розгляду справ про порушення законодавства про захист економічної конкуренції” наділений державний уповноважений, голова відділення.

Отже, враховуючи вищенаведене, можемо зробити висновок, що продекларована в Законі “Про захист економічної конкуренції” можливість застосування кримінальної відповідальності

до експерта за розголошення інформації не знайшла адекватного відображення у кримінальному законодавстві. Подібний висновок можна зробити і при аналізі законодавчого закріплення відповідальності експерта за дачу неправильного висновку або за відмову від виконання покладених обов'язків. Адже, хоча Кримінальний кодекс і встановлює відповідальність експерта за завідомо неправдивий висновок (ст.384) і за відмову без поважних причин від виконання покладеного обов'язку (ст.385), та об'єктом злочину в обох випадках виступає правосуддя у частині забезпечення процесуального порядку отримання доказів у кримінальній справі. Експерт може бути притягнутий до кримінальної відповідальності за подібні дії лише тоді, коли вони зроблені під час провадження дізнання, досудового слідства або проведення розслідування тимчасовою слідчою або тимчасовою спеціальною комісією Верховної Ради України або у суді. Отже, якщо справа розглядається антимонопольними органами, то до експерта, який приймає участь у розгляді справи, дані статті Кримінального кодексу взагалі не можуть бути застосовані.

Таким чином, положення п.7 ст.43 Закону "Про захист економічної конкуренції" в частині кримінальної відповідальності експерта за розголошення інформації, не повністю відповідають положенням відповідних статей Кримінального кодексу, а проголошення кримінальної відповідальності експерта за дачу неправдивого висновку або за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків взагалі є декларативним. Вважаємо, що дана проблема повинна бути врегульована в Конкуренційному процесуальному кодексі, а до його прийняття доцільно було б доповнити п.7 ст.43 Закону "Про захист економічної конкуренції" положенням про те, що експерт несе не лише кримінальну, а і адміністративну відповідальність. Потребують певних змін і положення Закону щодо призначення експертизи. Так, п.2 ст.43 закріплює право антимонопольного органу при призначенні експертизи на запит пропозицій сторін та інших осіб, які беруть участь у справі. На нашу думку, доцільно було б закріпити дане положення не у вигляді права, а у вигляді обов'язку антимонопольного органу. У той же час, коло прав осіб, які беруть участь у справі, доцільно доповнити правом надавати пропозиції щодо питань, які виносяться на експертизу. Вважаємо, що названі зміни слугуватимуть додатковими гарантіями дотримання принципу законності при вирішенні конкретних справ які підпадають під сферу адміністративного процесу.

¹ Юридична енциклопедія: В 6 т. Т.2 / Редкол. Ю.С.Шемшученко та ін. – К.: Укр. енцикл. – 1999. - С. 332.

² Безлепкин Б.Т. Уголовный процес России. – М.: Международный университет бизнеса и управления, 1998. – С. 103.

³ Уголовно-процессуальное право Российской Федерации: Учебник / Отв. ред. П.А. Лупинская. – М.: Юрист, 1998. – С. 211.

⁴ Штефан М.Й. Цивільний процес. Підруч. для юрид. спеціальностей вищих закладів освіти. –К.: Ін Юре, 1997. - С. 270.

⁵ Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11 січня 2001 р. № 2210-III // ОВУ. –2001. - № 7. – Ст. 260.

⁶ Правила розгляду справ про порушення законодавства про захист економічної конкуренції. Затверджені розпорядженням Антимонопольного комітету України від 19 квітня 1994 р. (в ред. від 12 лютого 2002 р.).

⁷ Тищенко Н.М. Адміністративно-процесуальний статус громадянина України: проблеми теорії и пути совершенствования. – Харьков: Право, 1998. – С. 150.

⁸ Крыгин Е.В. Криминалистическая экспертиза в административном процессе: Дис. на соиск. науч. ст. канд. юрид.наук. – Х.: 1982. – С. 27-28.

⁹ Про схвалення Концепції Конкуренційного процесуального кодексу України: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 березня 2002 р. № 145-р // ОВУ. – 2002. - №2. – Ст. 607.

¹⁰ Кодекс Украины об административных правонарушениях (научно-практический комментарий). – Х.: Одиссей, 2000. – С. 902.

¹¹ Інструкція про порядок і розміри відшкодування витрат і виплати винагороди особам, що викликаються до органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення, та виплати державним науково-дослідним установам судової експертизи за виконання їх працівниками функцій експертів і спеціалістів: Затверджено постановою КМ України від 1 липня 1996 року.

¹² Про екологічну експертизу: Закон України від 9 лютого 1995 р. № 45/95-ВР // ВВРУ. – 1995. - № 8. –Ст. 53.

¹³ Лунев А.Е. Вопросы административного процесса // Правоведение. – 1962. - № 2. – С.49.

¹⁴ Крылов И.Ф. Административная экспертиза // Сборник научно-практических работ судебных медиков и криминалистов. – Петрозаводск: Карельское книжное издательство, 1966. – Вып.3. – С. 193.

¹⁵ Тищенко Н.М. – Вказана робота. – С.154.

¹⁶ Адміністративний процесуальний кодекс України (проект): Додаток до №5(27) 2001 журналу “Вісник Верховного Суду України”. –К.: Ін Юре, 2001. – С. 48-49.

¹⁷ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред М.І.Мельника, М.І.Хавронюка. – К.: Каннон, 2001. – С. 616.

Андрушко А.В.,

*старший викладач кафедри теорії
та історії держави і права ХІУП*

ФОРМУВАННЯ КАДРОВОГО РЕЗЕРВУ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ

В умовах побудови демократичної, правової, соціальної держави йде пошук ефективних шляхів кадрового забезпечення органів державної служби. Створення належного резерву кадрів¹ для органів державної служби є складовою державної кадрової політики. Метою якої, з одного боку, є більш широке залучення на державну службу авторитетних, ініціативних, компетентних, енергійних, підготовлених, перспективних людей, які володіють новими знаннями у сфері державного управління, високою професійною підготовкою, покликанні захищати права й свободи людини і громадянина та відстоювати інтереси держави, а з іншого - відпрацювання чіткої системи перепідготовки, підвищення професійного рівня, самоосвіти відповідно до професійно-кваліфікаційних характеристик та програм, нинішнього складу працівників органів державної служби. Реалізація цих важливих засад вимагає наукового обґрунтування основних напрямків, принципів, стратегічних прогнозів формування кадрового резерву, розробку рекомендацій і нормативно-правових актів щодо удосконалення законодавства державної служби.

Дослідження кадрового резерву в сучасних умовах має важливе юридичне значення для визначення його місця в системі трудового права, та законодавства державної служби, адже правовідносини, що виникають під час перебування громадян у кадровому резерві передують виникненню трудових правовідносин з державними службовцями. Правове значення кадрового резерву полягає також у тому, що сучасний етап реформування трудових правовідносин вимагає адекватного оновлення механізму формування, становлення і реалізації кадрової політики держави. Ось чому поряд з реформуванням трудового законодавства та законодавства державної служби відбувається реформування всієї системи кадрового добору. Адже у правовому аспекті характерною особливістю кадрового резерву є те, що він спрямований на виникнення та забезпечення існування стабільних трудових правовідносин з державними службовцями, ефективне використання людських ресурсів України на основі всебічного розвитку особи, ефективної реалізації її здібностей та особистих інтересів у трудовій діяльності. Саме тому кадровий резерв має велике значення для становлення трудових правовідносин з державними службовцями.